

Side Sikke Buluntuları Işığında MS 622/3'de Pamphylia'ya "Olası" Bir Sasani Saldırısı¹

Ahmet Tolga TEK²

[116]

¹ Hakeme Gönderilme Tarihi: 05.06.2015; kabul tarihi: 17.06.2015.

² Ahmet Tolga TEK, Anadolu Üniversitesi Yunus Emre Kampüsü, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, 26470 ESKİŞEHİR; attek@anadolu.edu.tr.

Keywords: Byzantine, Persian, Side, Pamphylia, Coin

The Byzantine-Persian war between 602-629 AD saw one of the biggest defeats in Byzantine history when the Persians occupied Egypt, Syria and parts of Asia Minor and their armies even reached Khalkedon. The history of the period is vogue, very much overshadowed by later Islamic conquests. The events of the Byzantine-Persian war is partly covered by Sebeos, who wrote a history of Armenia and was more concerned with events happening there and by another historian, Theophanes who wrote more than 200 years after these events. For this reason, the extant of Persian operations in Asia Minor is not known very well. All available historical and archaeological evidence have been interpreted by Clive Foss in 1975 in his article "The Persians in Asia Minor and the End of Antiquity" in which he also proposed that Pamphylia could be one of the areas affected by this war. The numismatic evidence from Side and elsewhere from Pamphylia seems to support this idea, although further archaeological or historical evidence is needed until a more definite conclusion could be reached.

| 117 |

Anahtar Kelimeler: Bizans, Sasani, Side, Pamphylia, Sikke

MS 602-629 yılları arasındaki Bizans-Sasani Savaşı, Bizans tarihinin en önemli yenilgilerinden bir tanesini içerir: Sasaniler, Mısır, Suriye ve Anadolu'nun bazı bölgelerini ele geçirmiş, hatta orduları Khalkedon'a kadar ulaşmıştır. Dönem tarihinin detayları, hemen sonrasında başlayan İslam fetihlerinin gölgesinde kaldığı için oldukça belirsizdir. Bizans-Sasani Savaşı, Armenia Tarihini yazan ve bu bölgede gerçekleşen olaylarla daha çok ilgili olan Sebeos tarafından kısmen ve bu olaylardan 200 yıl kadar sonra Tarihçesini kaleme alan Theophanes tarafından ele alınmıştır. Bu nedenle Anadolu içerisindeki Sasani askeri hareketleri çok iyi bilinmemektedir. Eldeki bütün tarihi ve arkeolojik veriler 1975 yılında Clive Foss tarafından "The Persians in Asia Minor and the End of Antiquity" isimli makalesinde sunulmuş ve yorumlanmıştır. Bu makalede yazar, Pamphylia Bölgesi'nin de bu savaştan etkilendiğini öne sürmektedir. Side ve Pamphylia'daki diğer yerleşimlerin sikke buluntuları bu fikri destekler niteliktedir, ancak bu konuda kesin bir sonuca ulaşılabilmesi için daha fazla tarihsel ve arkeolojik veriye ihtiyaç duyulmaktadır.

1. Giriş

MS 602-629 arasında süren Bizans-Sasani savaşı, Bizans tarihinin en önemli yenilgilerinden bir tanesini barındırmaktadır. Bizanslılar Mısır ve Suriye'yi tamamen yitirmişler, Anadolu kısmen Sasaniler tarafından işgal edilmiş, hatta Sasani ordusu Khalkedon'a kadar ulaşmıştır. Ancak, bu dönemin olayları, bu savaştan kısa bir süre sonra başlayan Bizans-Arap savaşları ve ardından aynı topraklardaki kalıcı İslam fetihlerinin gölgesinde kalarak genellikle dönem tarihçileri tarafından ihmal edilmiştir. Dolayısıyla Sasanilerin Anadolu'daki operasyonlarının boyutlarını tam olarak bilememekteyiz. Bu dönemi anlatan iki Ortaçağ tarihçisinden ilki Sebeos'tur. Sebeos, Ermenistan tarihini anlatan kitabında bu dönemin olaylarına yer veriyse de, önceliği Ermenistan Bölgesi olduğu için Anadolu'nun batısında olan olaylara çok değinmez. Bu savaştan 200 yıl kadar sonra yazan Bizanslı tarihçi Theophanes ise, zaman zaman Sebeos ile çelişen bilgiler vermekte veya olayları farklı yıllara koymaktadır. Eldeki bütün tarihi ve arkeolojik veriler, Clive Foss tarafından 1975 yılında yayınladığı "The Persians in Asia Minor and the End of Antiquity" isimli makalede bir araya getirilmiştir. Foss, bu makalesinde önce Kıbrıs'a ardından da Rhodos'a saldıran Sasani Donanmasının zengin ve verimli Pamphylia Ovasındaki kentleri de ele geçirmiş veya bunları yağmalamış olabileceğini önermektedir (Foss 1975: 725). Aynı yazar, "The Cities of Pamphylia in the Byzantine Age" isimli makalesinde Side sikke verilerini yorumlayarak bu görüşünü yinelemiştir (Foss 1996: 45-47). Side ve diğer Pamphylia kentlerinin sikke buluntularının detaylı bir incelemesi, bu önermenin doğruluğunu sorgulamamız için bize imkân tanımaktadır.

[118]

2. Bizans-Sasani Savaşı (MS 602-629)

MS 7. yüzyılda Bizans dünyasını ilgilendiren çok sayıda olay İmparatorluğu derinden etkilemiş ve yapısının tamamen değişmesine neden olmuştur. Bu olaylardan ilki, Sasani Kralı II. Khosroes'in (Hüsrev), İmparator Phokas'ın tahta geçerken öldürttüğü önceki İmparator Mauricius Tiberius'un öcünü almak, kendisine sığınan oğlu ve Bizans tahtının gerçek varisi olduğunu iddia ettiği Theodosius'u başa geçirmek bahanesiyle MS 602'de Bizans İmparatorluğuna savaş açması olmuştur (Foss 1975: 722; Dignas – Winter 2007: 44-45). İmparator Phokas'ın tahtı kaybetmesi üzerine ele geçirdikleri avantajı yitirmek istemeyen Sasaniler saldırılarına devam ettiler. Bizans-Sasani savaşı MS 629'a dek sürecek ve sonuçları Bizans Dönemi Anadolu'su kentlerinin yaşamında önemli izler bırakacaktır.

İkinci önemli olay, Kartaca Valisi Heraclius'un, yönetimdeki İmparator Phokas'a MS 608'de isyan ederek, çıkan iç savaşı kazanıp MS 610'da İmparatorluk yönetimini ele geçirmesidir (Seb. III.34.112-113). Çıkan iç savaşı fırsat bilen Sasaniler saldırılarına devam ederek

MS 609'da Mardin¹ ve Amida'yı, MS 610'da ise Edessa'yı ele geçirdiler (Seb. III.33.111; Kaegi 2003: 39). Aynı yıl içerisinde Sasani ordusu Theodosiopolis'i (Kaegi 2003: 67) ve Kappadokia Caesareası'nı da aldı. (Seb. III.34.113; Theo. 6103 (300); Foss 1975: 722-723; Brandes 1989: 49; Russell 2001: 57; Kaegi 2003: 52, 67-68)². MS 610/611 yılında Sasaniler doğunun en önemli kentlerinden Antiokhia'yı ele geçirdi (Dignas – Winter 2007: 117)³. 612'de ise önemli bir garnizon kenti olan Melitene, Sasaniler tarafından ele geçirildi (Seb. III.34.113). MS 613 yılında Sasaniler Antiokhia'yı kurtarmak için gönderilen Bizans ordusunu yenerek, güneyden Torosları aşıp, Kilikia'ya girdiler ve Tarsus kentini aldılar. Buradan, Anadolu içlerine doğru Sasani ilerleyişi devam etti (Seb. III.34.115; Foss 1975: 723; Brandes 1989: 49; Russell 2001: 58; Kaegi 2003: 77).

MS 615 veya 616 yılında Sasani ordusu Khalkedon'u kuşattı ve şehri ele geçirdi (Seb. III.38.122; Theo. 6107 (301); Foss 1975: 724; Brandes 1989: 49; Russell 2001: 58; Kaegi 2003: 84). Batı Anadolu'da yapılan kazılarda MS 616 yılında kesintiye uğrayan sikke buluntuları ve bu nedenle bu yıla tarihlenen tahribat katmanları, Sardis (Bates 1971: 1-2; Brandes 1989: 86-87; Foss – Scott 2002: 615-617; Schindel 2009: 199-200)⁴, Ephesos⁵,

¹ Mardin, iki buçuk yıl süren bir kuşatmadan sonra, Sasaniler tarafından alınabilmiştir (Foss 2003: 151, dn.10).

² Sasanilerin Anadolu içlerine bu hızlı ve rahat ilerleyişinin nedeni, doğu sınırını koruyan Bizans ordusunun kumandanı ve İmparator Phokas'ın kardeşi general Komentiolus'un, yeni imparator olan Heraclius'un yönetimini reddederek, sınırı korumasız bırakıp, garnizonlarındaki askerlerle batıya Galatia'daki Ankyra'ya ilerlemesiydi. 611 yılında Komentiolus tarih sahnesinden silinse de, bu olay Heraclius'un doğuya müdahalesini geciktirmiştir (Kaegi 2003: 65). İmparator ancak MS 612 yılında Caesareayı ele geçirmiş olan Sasani birliğine müdahale edebilmiş, ancak Sasaniler şehri kuşatan Bizanslıları yenerek, şehri yakıp geri çekilmeyi başarmışlardır (Kaegi 2003: 69).

³ MS 613'de Damaskos (Şam); MS 613/4'de Caesarea Maritima; MS 614'de Jerusalem (Kudüs) de Sasanilerin eline geçti. Böylece Suriye ve Filistin kıyılarını ele geçiren Sasaniler, MS 616'dan itibaren Mısır'a girdiler ve MS 619'da Aleksandria kentini aldılar. (Theo. 6105 (300)-6107 (301); Ben-Ami – Tchekhanovets – Bijovsky 2010; Avni 2010; Russell 2001: 42-43; Kaegi 2003: 91; Foss 2003; Dignas – Winter 2007: 45). Suriye ve Mısır'daki Sasani işgalinden kaçmayı başaran çok sayıda mülteci Kıbrıs üzerinden Anadolu kıyılarına ya da başkente ulaştılar ve yaşadıkları vahşeti anlatılar: sadece Jerusalem'de değişik yazarlara göre 17 bin (Seb. 24.115) – 90 bin (Theo. 6106 (301)) kişi şehrin düşüşü sırasında katledilmişti (Kaegi 2003: 78). Mısır'ın kaybı, Constantinopolis ve Anadolu'ya tahıl taşıyan gemilerin durmasına neden oldu ve bu kentlerde ciddi bir tahıl sıkıntısı baş göstermeye başladı. MS 618'de Constantinopolis'de halka tahıl dağıtımı (annona) durduruldu (Kaegi 2003: 88).

⁴ Buna karşılık J. Russell, Sardis'de sikke buluntularının MS 616 yılında kesintiye uğramasının nedeni olarak, bir savaşa, özellikle şehre yapılan bir Sasani saldırısına bağlayacak herhangi bir tarihsel bilgi veya burada bir savaş yaşandığını gösteren tarzda arkeolojik veri bulunmadığını savunmuştur (Russell 2001: 63-69). J. S. Crawford, Sardis'deki Bizans dükkanlarını incelediği yayınında buradaki alanın MS 7. yüzyılda bir yangınla tahrip olduğunu ve bu olayın dükkanlar içerisinde bulunan çok sayıda eserden anlaşıldığı kadarıyla aniden gerçekleştiğini belirtmekte, ancak bu yangının doğal bir nedenle mi, yoksa şehre gerçekleştirilen bir saldırı nedeniyle mi olduğunu henüz anlamadığını vurgulamaktadır (Crawford 1990: 2 ve dn. 11).

⁵ C. Foss, Ephesos'da ele geçen en geç tarihli Heraclius sikkelerinin MS 614'de kesildiğini belirtmekte ve tahribat katmanlarını, kazıyı yapan kişilerin bir depremle ilişkilendirdiklerini vurgulamaktadır. Ancak, bu durumun, kente yöneltilmiş muhtemel bir Sasani saldırısıyla ilişkili olduğunu düşündüğünü belirtmektedir (Foss 1975: 737-739; Foss 1979: 103-105). Bu görüşler, Ephesos'un Bizans dönemi hakkında yapılan pek çok

Aphrodisias (Foss 1975: 741; Ratté 2001: 144-147; Touratsoglou 2006: 97-98), Hierapolis (Arthur 2006: 16-17; Schindel 2009: 202)⁶, Laodikeia (Arthur 2006: 16-17)⁷, Tripolis⁸ (Duman 2013: 184, 195) ve Pergamon (Morrison 1993: 55-56; Rheidt 2002: 624)⁹ kentlerinin de bu dönemde belki saldırıya uğradığına işaret etmektedir¹⁰. Kyzikos ve Nikomedia Darphanelerinde sikke basımının kesilmesi, bu kentlerin de olası hedefler haline geldiklerini veya savaş nedeniyle buralarda sikke basımının ve sevkiyatının zorlaştığına işaret ediyor olabilir¹¹. MS 617'de Sasaniler, denize açılarak Kıbrıs Adasına saldırdılar (Foss 1975: 724). MS 620 veya 622'de Galatiadaki Ankyra (Theo. 6111 (302); Brandes 1989: 50; Russell

yayında tekrarlanmıştır (Külzer 2010: 524; Külzer 2011: 31-32; Külzer 2013: 5). Buna karşılık, N. Schindel, Ephesos'da Heraclius sikke bulgularının MS 614 sonrasında da devam ettiğini, MS 616'da ciddi bir azalma olmasına rağmen MS 618'e dek sürdüğünü ve tekrar MS 624'den başlayarak, az sayıda sene başına düşen sikkıyla, aslında MS 640'a kadar devam ettiğini göstermektedir (Schindel 2009: 193, tablo 29). Diğer yandan U. Schachinger, MS 616 yılına ait sikkelerin şehirdeki tahribat katmanlarından ele geçtiğini, hatta Kureter Caddesi bulgularının bazılarında yanık izleri bulunduğunu belirtmektedir (Schachinger 2014: 535).

⁶ Hierapolis sikke buluntuları içerisinde P. Arthur'un MS 616 yılına tarihlendirdiği kesinti aslında o kadar belirgin değildir. Sikkelerin yayını incelendiğinde MS 612-615/6'ya tarihlenen on iki, MS 616/7'ye tarihlenen bir, MS 625/6'ya tarihlenen bir ve MS 639-41'e tarihlenen bir sikke görülmektedir (Travagliani – Camilleri 2010: no. 1059-1073). Sikke sayıları bence sağlıklı bir değerlendirme yapmak için çok az olsa da, bu verilerle, kesintiden çok sanki bir süreklilik göstermektedir.

⁷ Buna karşılık kazı başkanı Prof. Dr. C. Şimşek, şehirde gözlemlenen yıkımı, İmparator Phokas döneminde meydana gelen olası bir depreme bağlamaktadır (Şimşek 2007: 39; Şimşek 2013: 58). Ancak Laodikeia sikke buluntularını gösteren grafik (Şimşek 2014: 47, Res. 16) incelendiğinde, şehirde ele geçen yetmiş bir Phokas sikkesine karşılık, altmış dokuz adet Heraclius sikkelerinin olması ve ardından II. Constans sikke buluntu sayısında keskin düşüş, bu yerleşimde de Phokas dönemi sonrasında belki bir devamlılığa ve Heraclius Döneminde veya sonunda oluşan bir kesintiye işaret ediyor olabilir. Depremlerin yarattıkları büyük tahribatlara rağmen antik şehirlerde genellikle yaşam devam etmiştir; buna karşılık savaşlar şehirlerde yaşamın durmasına veya yerleşimlerin terk edilmesine neden olmaktadır. Laodikeia'da II. Constans sikkelerinin de olması, şehrin deprem yaşamış ve tahrip olmuş olma olasılığına rağmen, bölgedeki diğer pek çok kent gibi, asıl Arap akınları nedeniyle terk edildiği, halkının daha güvenli yerlere göç ettiği şeklinde yorumlanmalıdır.

⁸ Tripolis kazısı başkanı Doç. Dr. Bahadır Duman, şehirde yürütmekte oldukları kazı çalışmalarında muhtemel bir Sasani saldırısı ile ilgili olabilecek yangın katmanları ve ok uçları bulduklarını tarafıma şahsen iletilmişlerdir.

⁹ Pergamon Akropolis sikke buluntuları MS 616'da kesintiye uğramakta, MS 643 yılından itibaren tekrar başlamaktadır.

¹⁰ Diğer yandan bütün bu sayılan kentlerde, bu dönemde yıkıcı sonuçları olması mümkün, bilinmeyen bir deprem olasılığını da göz ardı etmemek gerekmektedir. Özellikle Laodikeia'da şehrin kamusal yapılarının tamamında izlenebilen tahribat (fay çatlakları, çöken duvarlar ve benzeri), Prof. Dr. Celal Şimşek'in yayınlarında bahsetmekte olduğu depreme bağlantılı görünmektedir. Birbirlerine yakın yıllarda, Batı Anadolu'da çok sayıda kenti etkileyen bir deprem ve ardından bu bölgeye gerçekleşmiş olabilecek bir Sasani saldırısı aslında birbirlerine karşı olmayan tezlerdir.

¹¹ Clive Foss, özellikle darphanelerin sikke basımlarını yorumlarken, MS 610/11'de Sasanilerin eline geçen Antiochia dışında, MS 614/5'den sonra Kyzikos'da, MS 617/8'dan sonra ise Nikomedia'da MS 625/6 yılına dek sikke basılmadığına dikkat çekmektedir. Bu iki kentten de, olası hedefler haline gelmeleri veya savaşın yarattığı durum nedeniyle, darphanelerin işletilememiş olmasına dikkat çekmektedir. Ancak, MS 615'de Khalkedon saldırıya uğrarken, daha doğusundaki Nikomedia'nın hala sikke basabiliyor olması ilginçtir. Bu durum, Sasani ordusunun bu kenti ele geçiremediği şeklinde de yorumlanabilir.

2001: 58) düşerken, MS 622/3'de Rhodos Adası saldırıya uğramıştır (Foss 1975: 725). Bu yıllara ait Batı Anadolu'da bulunan definelerin sayısındaki dikkat çeker artış, bu şehirlerde gözlemlenen tahribat katmanlarının saldırılarla ilişkili olduğu tezini güçlendirmektedir (Metcalf 1962; Touratsoglou 2006).

Bizans dünyası ilk defa İmparatorluğunun kalbine uzanan, bu kadar güçlü bir saldırı ile karşı karşıya kalmıştı. İmparator Heraclius yönetimindeki Bizans ordusu MS 622-625 yılları arasında Sasanilere karşı ilk seferi başlattı. MS 622'de Orta Anadolu ve Pontus'da Sasanileri yenen Heraclius, MS 625'de Amida'ya kadar ulaştı. Aynı yıl kışlamak için Adana'ya çekilen Bizans ordusu burada Sasanilerle tekrar savaştı (Theo. 6113 (303) - 6116 (314); Foss 1975: 726; Kaegi 2003: 131). MS 626'da Constantinopolis'i kuşatan müttelikleri Avarlara yardım etmek için, Sasani ordusu Anadolu'yu rahatça aşarak Khalkhedon'a kadar geldi. Ancak, Sasaniler denizde Bizans donanmasına yenilerek, İstanbul Boğazı'nı aşmakta başarısız olup, geri dönmek zorunda kalmışlardır (Theo. 6117 (316); Foss 1975: 727; Kaegi 2003: 133-139). MS 627-628'de Heraclius, Sasani başkenti Ktesiphon'a kadar gitmeyi başararak, burada önemli bir zafer kazandı. Aynı yıl içerisinde Sasani Kralı II. Khosroes (Hüsrev), bir taht kavgası sırasında öldürüldü (Foss 1975: 727; Dignas – Winter 2007: 47). Yapılan barış antlaşması uyarınca MS 629 yılında Sasani birlikleri Anadolu, Mısır, Suriye ve Filistinden çekildiler ve Habur Nehri tekrar iki devlet arasındaki sınır olarak kabul edildi. (Foss 1975: 727; Foss 2003: 154) yirmi altı yıl süren bu savaş, her iki devletin kaynaklarını tüketmiş, ordularını zayıflatmış, pek çok önemli şehrin tahrip edilmesine neden olmuş ve böylece hem Bizans İmparatorluğu'na hem de Sasani Krallığına karşı, daha sonraki Arap zaferlerinin hazırlayıcısı olmuştur. MS 7. yüzyılın ortasından itibaren Bizans İmparatorluğu'na karşı başlayan Arap/İslam saldırıları, bu yüzyılda İmparatorluğu derinden etkileyen üçüncü önemli olaydır.

3. Pamphylia'da İmparator Heraclius Dönemi Sikke Bulguları

MS 613/4'den itibaren Suriye ve ovalık Kilikia kıyılarını ve MS 619'dan itibaren MS 629'daki barışa kadar, Mısır'ı yöneten Sasaniler, MS 617'deki Kıbrıs ve MS 622/3'deki Rhodos Adaları saldırılarından anlaşıldığı kadarıyla, bu bölgelerdeki limanları kullanarak, saldırı amaçlı ordu taşıyabilecek bir deniz filosuna sahip olmuşlardı. Her ne kadar, Pamphylia Bölgesine yönelik bir Sasani saldırısından bahseden tarihsel kaynaklardan yoksun olsak da, Rhodos'a kadar ulaşan Sasanilerin, daha doğudaki bazı limanlara da saldırdıkları ve tahrip ettikleri düşünülebilir. Side kenti de Pamphylia'nın en önemli limanı olarak, Sasaniler için doğrudan stratejik bir hedef haline gelmiş olabilir.

MS 616-617'de Seleukia, MS 618'de İsauria'da açılan Bizans sikke darphaneleri (Grierson 1951: 56-67) bu bölgelerin (dolayısıyla Side'nin de) hala Bizans hakimiyetinde olduğunu işaret eder. Sikkeler, belki de askeri ihtiyaçlar nedeniyle bu kentlerde basılmaktadır. Ancak, Seleukia Darphanesi MS 617'de kapanmıştır. Belki de bu olay, aynı yıl içerisinde

Sasanilerin Kıbrıs'a sefer düzenlemesi sırasında Dağlık Kilikia'da da etkin olduklarını göstermektedir (Russell 2001: 61). Isauria Darphanesinin ertesi sene açılmasını C. Foss, Bizans komutanlığının Seleukia'da olan bir sorun nedeniyle dağlara çekilmesi olarak açıklamaktadır. Foss ayrıca, sadece MS 626/7-628/9 arasında işletilen Kıbrıs'daki Bizans Darphanesi'nin, Bizans saldırısının deniz ayağına işaret ettiğini ileri sürmüştür (Foss 1975: 729-730; Gandila 2009: 190).

Yukarıda da belirtildiği gibi Kıbrıs'ta MS 617'de ve Rhodos'ta MS 622/3'de yaşanan Sasani saldırıları sırasında Side ve Pamphylia'nın diğer liman ve kentleri Sasaniler için deniz saldırılarının yöneltilebileceği stratejik hedefler haline dönüşmüş olabilir. Bu durumda, Side'de ele geçen İmparator Heraclius Dönemi sikkelerini incelememizde fayda bulunmaktadır:

Side kazılarında, tarafımızdan 223 adet bronz Heraclius sikkesi kaydedilmiştir. Bu sikkelerin, 1947-1967 yılları kazılarında bulunan yüz yetmiş dört tanesi Prof. Dr. Sabahat Atlan tarafından 1976 yılında yayınlanmıştır (Atlan 1976: 88-92, kat. No. 475-518)¹². Atlan'ın kitabına almadığı bu yılların buluntularından on dört adet sikke daha tarafımızdan çalışılmıştır¹³. Dr. Ülkü İzmirliğin 2000-2008 sezonlarında Tiyatro'da yürüttüğü kazılarda bulunan yirmi ve Prof. Dr. Hüseyin Sabri Alanyalı'nın 2009-2014 sezonlarında Side'de yürüttüğü kazılarda on beş adet daha Heraclius sikkesi ele geçmiştir¹⁴. Aşağıda, Fig. 1'de, bu sikkelerin basım yıllarına göre dağılımı verilmiştir.

Fig. 1: Side'de Kaydedilen 223 Adet İmparator Heraclius Dönemine Ait Bronz Sikkenin, Basım Yıllarına Göre Dağılımı

Fig. 1 incelendiğinde, Sasani ordularının Khalkedon'a ulaştığı MS 615/6 yılından itibaren buluntularda bir azalma görülmektedir. Bu azalma, muhtemelen hem sikke basımı hem de sevkியatında savaşla bağlantılı aksamalara işaret etmektedir. Sasani filosunun Rhodos'a saldırı düzenlendiği MS 622/3 yılında ise bulgular kesilmektedir. MS 626/7 yılının

¹² Atlan, kitabının kataloğunda, her sikkeye ayrı ayrı numara vermemiş, sadece tipleri tarif ederek, benzer sikkeleri bu tiplerin içinde listelemiştir. Dolayısıyla, hangi tipin altında kaç sikke olduğunu belirlemek her zaman mümkün değildir. Bu sikkelerden kırk beş örnek (muhtemelen Atlan'ın çalışmasında tarif edilen her tipten bir adet olmak üzere) seçilerek, Side Arkeoloji Müzesi envanterine (env. no. 1278-1322) alınmış, diğerleri ise etüdüğe ayrılmıştır. Herhangi bir karışıklık oluşmaması için, kitaptaki kataloğun kullanılması yerine, bütün bu sikkeler tarafımızdan tekrar kataloglanmıştır. Bu sırada bazı sikkelerin tanımı ve dolayısıyla tarihlendirilmeleri düzeltilmiştir. C. Foss da bu sikkeleri yorumlamış, ancak yayınında Atlan'ın katalog formatını anlayamadığı için sadece kırk beş adet Heraclius dönemi sikkesi olduğunu düşünmüştür (Foss 1996: 45-47).

¹³ Bizim araştırmamız sırasında, etütlük sikkelerin içerisinde kitaba alınmamış bir miktar daha Bizans sikkesi olduğu görülmüştür. Ancak, muhtemelen 1970'lerde asitle temizlenilmeye çalışılarak, oldukça tahrip edildiği görülen bu sikkelerin tamamı henüz çalışılmamıştır. Bunlardan sadece on dört adeti, burada sunulan toplam rakama dahildir.

¹⁴ Sayın Dr. Ülkü İzmirliğin ve Prof. Dr. Hüseyin Sabri Alanyalı'ya, Side'de yürüttükleri kazılarda bulunan sikkeleri çalışmaya izin verdikleri için teşekkür ederim. Ayrıca, Side Arkeoloji Müzesi Müdürü Sayın Güner Kozdere ve bütün müze çalışanlarına teşekkür ederim. Side Arkeoloji Müzesi'nin muhtelif yıllarda Side'de yürüttüğü diğer kazı çalışmalarının sikke buluntuları ise henüz çalışılmamıştır.

sikkeleriyle tekrar başlayan buluntular, Sasanilerle barış anlaşmasının imzalandığı MS 629 yılında zirve yapmaktadır.

Side sikke buluntularında MS 622/3 yılında başlayan ve MS 626/7 yılına kadar devam eden kesinti, Sasanilerin Side’ye de saldırdığı şeklinde yorumlanabilir. Ancak, yukarıda belirtildiği gibi, hiçbir Ortaçağ belgesi Pamphylia’ya bir Sasani saldırısından bahsetmemektedir. Kıbrıs’a saldıran ve Side’nin önünden Rhodos’a geçebilen Sasani filosu için, bu liman çok mantıklı bir hedef olsa da, bu bulgular tek başına Side özelinde şehrin ele geçirilerek tahrip edildiğini göstermez. Çünkü aynı verileri, Sasanilerin denizdeki ve Anadolu içlerindeki aktiviteleri nedeniyle Side’ye darphanelerden sikke sevk edilemediği veya Side’ye tekil sikke buluntularını ulaştıracak ticaret faaliyetlerinin durma noktasına geldiği şeklinde de yorumlamak mümkündür¹⁵.

Bu durumda, diğer Pamphylia kentlerinin bu dönem sikke buluntularına da bakmak mantıklı olacaktır. Bu kentlerden ilki, sikke buluntuları Prof. Dr. Oğuz Tekin ve ekibi tarafından çalışılmakta ve yayına hazırlanmakta olan Perge’dir. Perge’de basım yılları belirgin elli adet Heraclius sikkesi kaydedilmiştir¹⁶.

Fig. 2: Perge’de Kaydedilen Elli Adet Heraclius Sikkesinin Yıllarına Göre Dağılımları

Fig. 2 incelendiğinde, Perge’de de, Side gibi, MS 621/2’de başlayan ve MS 629’a dek süren bir kesinti göze çarpmaktadır. Perge’deki buluntu sayısı Side’ye göre daha az olduğu için, aralarda temsil edilmeyen muhtelif başka yıllar da göze çarpmaktadır. Ancak burada bizi ilgilendiren nokta, Fig. 3 incelendiğinde de dikkati çekeceği gibi, Perge ve Side buluntularında birbirlerine oldukça benzer bir dağılımın gözlemlenebilmesidir.

Fig. 3: Side’de Ele Geçen 223 ve Perge’de Ele Geçen 50 Adet Heraclius Sikkesinin, Yıllara Göre Toplu Dağılımı

Fig. 3’de de belirgin olduğu şekilde, her iki kentte de yaşanan MS 622-MS 629 yılları arasındaki boşluk/veya sikke azalması, bu kentlerin kazısı yapılmış alanlarının ne kadar küçük olduğu düşünüldüğünde, ileride yapılacak kazılarda bu yıllara ait katmanlar ele geçmesi halinde, belki doldurulabilir. Ancak, her iki kentte de kazıların, şehirlerin sadece

¹⁵ MS 615’de piyasa sürülen yeni bir para birimi olan gümüş “heksagram” ve ardından bronz follislerin ebatlarında ve ağırlıklarındaki küçülme, bu yıllarda imparatorluğun kaybedilen veya savaşla zarara uğrayan eyaletlerden toplayamadığı vergilerin ve savaş nedeniyle artan ordu masraflarının karşılanması için bazı ekonomik tedbirler almaya çalıştığını göstermektedir. Bunlar arasında, kiliselerde bulunan değerli eşyalara sikke basımı için el konulması da yer almaktadır. Theophanes, Hagia Sophia’nın “polykandela” ve diğer eşyalarına altın ve gümüş sikke basımı için el konulduğunu özellikle, bkz. Theo. 6113 (303); Bijovsky 2012: 374-375. Dolayısıyla, MS 615 ile barışın tekrar kurulduğu MS 629 yılları arasında basılan bronz sikke adetlerinde de bilinçli bir azalma yaşanmış olabilir. Her hâlükârda, Anadolu içi ve Akdeniz’de mevcut düşman faaliyetleri, şehirlere sikke sevkiyatını olumsuz etkileyecek bir durum yaratmış olmalıdır.

¹⁶ Prof. Dr. Oğuz Tekin’e Perge’nin henüz yayınlanmamış verilerini kullanmama izin verdiği için teşekkür ederim. Veriler, Tekin 1987: 102-113; Şen 2004: 110-111; Erol 2005: 85-89; Köker 2007: 127-129’dan derlenmiştir. Perge kazılarından bulunan Bizans sikkeleri Prof. O. Tekin tarafından yayına hazırlanmaktadır. Bu nedenle buradaki sonuçlar bu yayın yapılarına dek sadece geçici olarak dikkate alınmalıdır. Perge sikke buluntularına dair genel değerlendirmeler için bkz. Tekin 1989 ve Tekin 1991.

merkezlerinde değil, muhtelif çeşitli yerlerinde de yapılmış olması nedeniyle, aslında toplanan bu sikkelerin, şehirlerin genel durumunu yansıtabilecek yeterlilikte veriler oluşturduğunu düşünmekteyim¹⁷. Eksik yıllara ait sikkelerin ileride bulunması bile, genel toplam içerisinde bu yılların, temsil edilmeme veya normalden az temsil edilme, durumunu değiştirmeyecek gibi görünmektedir.

Sikke buluntuları hakkında bilgi bulunan diğer Pamphylia kenti ise Sillyon'dur. Burada yürütülen yüzey araştırmaları sırasında, Heraclius dönemine ait iki adet sikke ele geçirilmiştir. Bunlardan ilki MS 612/3 yılına, diğeri ise MS 624/5 ile MS 628/9 arasına tarihlenmiştir¹⁸. Bu veriler değerlendirme yapmak için çok yetersiz olsa da, Side'de eksik olan yıllara ait bir adet sikke bulunmuş olması; belki de Side'ye göre denizden daha içeride bulunan ve daha korunaklı olan Sillyon'un¹⁹, Pamphylia'ya "olası" bir Sasani saldırısından etkilenmediğine işaret ediyor olabilir.

Side'den doğuda bulunan Dağlık Kilikia'daki liman kenti Anemourion'da da, MS 616/7-628/9 yılları arasında buluntularda bir kesilme olmadığı, hatta bu yılların arasına ait yirmi altı bronz sikkenin ele geçtiği bildirilmiştir (Russell 2001: 61-62 ve dn.77)²⁰. Sillyon'daki bu ara yıllara ait temsil edilen tek bir sikkenin kendi başına bir anlamı olmayabilir; ancak Anemourion buluntuları bu yıllarda bölgeye darphanelerden veya ticari yollarla sikke ulaşabildiğine işaret etmektedir. Bu nedenle, Side ve Perge'deki eksik yıllar daha dikkat çekici hale gelmektedir.

MS 622/3'de Side'ye ve diğer bazı Pamphylia kentlerine karşı gerçekleştirilmiş olabilecek bir Sasani saldırısı ve bunun sonucunda şehirlerin kısmen veya tamamen tahrip edildiğini şimdilik sadece "olasılık" olarak düşünmemiz ve bunu ispatlayacak diğer verilerin bir gün kazılarda karşımıza çıkmasını beklememiz gerekmektedir. Özellikle bu yıllara dair kesin tarihlenebilir tahribat katmanları veya yaşanmış bir savaşa dair fiziksel izler, bu makalede öne sürülen olasılığın gerçekliğini ispat edecek kesin veriler olacaktır. Buna karşılık, Side'de ele geçen Bizans sikkelerinin neredeyse dörtte birinin bu makalede incelenen döneme ait

|124|

¹⁷ Ancak, hem Side'de bizim yürüttüğümüz, hem de Perge'de Prof. Dr. Oğuz Tekin tarafından yürütülmekte olan sikke buluntu çalışmaları henüz sonuçlanmamıştır. Her iki kentin de sonuçlarına yeni örneklerin ekleneceği ve şu an grafiklerde sunmakta olduğumuz bu ön sonuçların, daha da çeşitleneceği muhakkaktır. Side örneğini ele alırsak, Side Arkeoloji Müzesi'nin şehrin Batı kapısından başlayarak tiyatroya kadar uzanan cadde ve iki tarafındaki dükkânlarda yürüttüğü kazıların veya Side Arkeoloji Müzesi ve sonrasında Dr. Ülkü İzmirligil'in 1982-1999 yılları arasında, tiyatro ve agorada yürüttükleri kazıların sikke buluntuları henüz çalışılmamıştır. Bu çalışmada sunulan Heraclius Dönemi verilerine, çok sayıda yeni örneğin ekleneceği kesindir.

¹⁸ Sillyon sikke buluntularının genel bir tanımı için bkz. Köker 2012: 37-38. Şehirde bulunan Bizans sikke buluntuları hakkında henüz yayınlanmamış bilgileri benimle paylaşan Sayın Yard. Doç. Dr. Hüseyin Köker'e teşekkür ederim.

¹⁹ Sillyon, MS 665 yılında şehri kuşatan Araplar tarafından da alınamamıştır, Ruggieri – Nethercott 1986: 137.

²⁰ Ne yazık ki Anemourion sikke buluntularının bir kataloğu yayınlanmadığı için, bu sikkelerin tam olarak ait oldukları yılları görememekteyiz.

olması nedeniyle ve bulunan sikke sayısının fazlalığı (yılı tam okunamayanlar hariç iki yüz yirmi üç adet) göz önüne alındığında, aslında elimizde MS 622/3 yılı ve sonrasında şehirde sikke bulgularında ciddi bir kesinti olduğuna dair veri bulunmaktadır. Perge buluntuları da buna eklendiğinde Pamphylia kentlerine yöneltilmiş bir saldırı olasılığı oldukça kuvvetli bir ihtimaldir.

Kaynakça

Arthur, P.

2006 *Bizans ve Türk Döneminde Hierapolis (Pamukkale)*, İstanbul.

Atlan, S.

1976 *1947 – 1967 Yılları Side Kazıları Sırasında Elde Edilen Sikkeler*, Ankara.

Avni, G.

2010 “The Persian Conquest of Jerusalem (614 c.e.) – An Archaeological Assessment”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, no. 357: 35-44.

Bates, G. E.

1971 *Byzantine Coins, Archaeological Exploration of Sardis, Monograph 1*, Cambridge, MA.

Ben-Ami, D. – Tchekhanovets, Y. – Bijovsky, G.

2010 “New Archaeological and Numismatic Evidence for the Persian Destruction of Jerusalem in 614”, *Israel Exploration Journal* 60, no. 2: 204-221.

Brandes, W.

1989 *Die Städte Kleinasiens im 7. Und 8. Jahrhundert*, Amsterdam.

Bijovsky, G.

2012 *Gold Coin and Small Change: Monetary Circulation in Fifth-Seventh Century Byzantine Palestine*, Trieste.

Crawford, J. S.

1990 *The Byzantine Shops at Sardis, Archaeological Exploration of Sardis Monograph 9*, Cambridge, MA.

Dignas, B. – Winter, E.

2007 *Rome and Persia in Late Antiquity, Neighbours and Rivals*, Cambridge.

Duman, B.

2013 “Son Arkeolojik Araştırmalar ve Yeni Bulgular Işığında Tripolis ad Maeandrum”, *Cedrus I*: 179-200.

Erol, A.

- 2005 *Perge Kazı Sikkeleri: 1989-1998*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Foss, C.

- 1975 “The Persians in Asia Minor and the End of Antiquity”, *The English Historical Review* 90, no. 357: 721-747.
- 1979 *Ephesus in Late Antiquity*, Cambridge.
- 1996 “The Cities of Pamphylia in the Byzantine Age”, *Cities, Fortresses and Villages of Byzantine Asia Minor, Collected Studies Series*, Variorum, Aldershot: 1-62.
- 2003 “The Persians in the Roman near east (602-630 AD)”, *Journal of the Royal Asiatic Society* 13, no. 2: 149-170.

Foss, C. – Scott, J. A.

- 2002 “Sardis”, A. E. Laiou – Dumbarton Oaks (eds.), *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*, Washington: 615-622.

Gandila, A

- 2009 “Early Byzantine Coin Circulation in the Eastern Provinces: A Comparative Statistical Approach”, *American Journal of Numismatics* 21: 151-226.

Grierson, P.

- 1951 “The Isaurian Coins of Heraclius”, *The Numismatic Chronicle* 6, no 11: 56-67.

Kaegi, W.

- 2003 *Heraclius, Emperor of Byzantium*, Cambridge.

Köker, H.

- 2007 *Perge Kazı Sikkeleri: 1999-2004*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- 2012 “Sikke Buluntuları”, (E. Özer “2010 Yılı Sillyon Antik Kenti Ve Çevresi Yüze Araştırması” içerisinde), *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 29, Cilt 3, Ankara: 37-38

Külzer, A.

- 2010 “Ephesos in Byzantinischer Zeit: Ein Historischer Überblick”, F. Daim – J. Drauschke (eds.), *Byzanz – das Römerreich im Mittelalter, Teil 2,2*, Mainz: 521-539
- 2011 “Bizans Dönemi Ephesos’u: Tarihin Genel Bir Bakış”, F. Daim – S. Ladstätter (eds.), *Bizans Döneminde Ephesos*, İstanbul: 29-46,
- 2013 “Ephesos im siebten Jahrhundert : Notizen zur Stadtgeschichte”, *Porphyr* 20: 4-16.

Metcalf, D. M.

- 1962 “The Aegean Coastlands under Threat: Some Coins and Coin Hoards from the reign of Heraclius”, *BSA* 67:14-23,

Morrisson, C.

- 1993 “Die byzantinischen Münzen”, H. Voegtli (ed.), *Die Fundmünzen aus der Stadtgrabung von Pergamon, Pergamenische Forschungen, Bd. 8*, Berlin: 8-13, 20-22, 55-71 .

Ratte, C.

- 2001 “New Research on the Urban Development of Aphrodisias in Late Antiquity”, D. Parrish (ed.), *Urbanism in Western Asia Minor. New Studies on Aphrodisias, Ephesos, Hierapolis, Pergamon, Perge and Xanthos, Journal of Roman Archaeology Supplement 45*, Portsmouth: 116-147.

Rheidt, W.

- 2002 “The Urban Economy of Pergamon”, A. E. Laiou – Dumbarton Oaks (eds.), *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*, Washington: 623-629.

Ruggieri, V. – Nethercott, F.

- 1986 “The Metropolitan City of Syllion and Its Churches”, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 36: 133-156.

Russell, J.

- 2001 “The Persian Invasions of Syria/Palestine and Asia Minor in the Reign of Heraclius: Archaeological, Numismatic and Epigraphic Evidence”, E. Kountoura-Galake (ed.), *The Dark Centuries of Byzantium (7th-9th c.)*, Athens: 41-71.

Schachinger, U.

- 2014 “The Coin Finds from the Theatre in Ephesus and Some Remarks on Coin Circulation in Ephesus”, K. Dörtlük – O. Tekin – R. Boyraz Seyhan (eds.), *Birinci Uluslararası Anadolu Para Tarihi ve Numismatik Kongresi 25-28 Şubat 2013, Bildiriler*, Antalya: 525-540.

Schindel, N.

- 2009 “Die Fundmünzen von der Kuretenstrasse 2005 und 2006. Numismatische und historische Auswertung”, S. Ladstatter (eds.), *Neue Forschungen in der Kuretenstrasse von Ephesos*, Viyana: 171-245.
Seb. Sebeos, *The Armenian History attributed to Sebeos*, (çev. R.W. Thompson), Liverpool, 2000.

Şen, N. T.

- 2004 *Perge Akropolisi Kazı Sikkeleri: 1994-2003*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul. Şimşek, C.
2007 *Laodikeia (Laodikeia ad Lycum)*, İstanbul.
2013 *Laodikeia (Laodikeia ad Lycum)*, *Laodikeia Çalışmaları 2*, İstanbul.
2014 “Lykos Vadisi İçinde Yer Alan Laodikeia”, C. Şimşek (ed.), *10. Yılında Laodikeia (2003-2013 Yılları)*, *Laodikeia Çalışmaları*, İstanbul: 33-70.

| 129 |

Tekin, O.

- 1987 *Perge Kazılarında Bulunan Sikkeler: 1956-1983*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
1989 “Perge Kazılarında Bulunan Sikkeler Hakkında Ön Rapor”, *Anadolu Araştırmaları XI*: 149-154.
1991 “A Preliminary Report on Coins Found at Perge”, *Anatolia Antiqua* 1: 217-220.
Theo. Theophanes, *The Chronicle of Theophanes Confessor*, (çev. C. Mango ve R. Scott), Oxford, 1997.

Touratsoglou, I.

- 2006 “La mer Egee au VIIe siècle: le temoignage des tresors”, C. Morrisson – V. Popovic – V. Ivanisevic (eds.), *Les tresors monetaires byzantins des Balkans et d'Asie Mineure (491-713)*, *Realites Byzantines* 13, Paris: 95-104.

Travaglini, A. – Camilleri, V. G.

- 2010 *Hierapolis di Frigia, Le Monete, Campagne di Scavo 1957-2004*, İstanbul.